

SA'DÎ-İ ŞÎRÂZÎ'NİN *BOSTAN* İSİMLİ ESERİNİN TÜRKÇE TERCÜME VE
ŞERHLERİ

Ahmet KARTAL*

ÖZET

Sadi İran'ın yetiştirdiği en büyük ve en önemli simalardan biridir. O, özellikle her biri tamamen farklı eser olmasına rağmen birbirinin kardeşi olarak telakki edilen Gülistân ve Bostân isimli eserleriyle hem Doğu'da hem de Batı'da ün yaptı. Bu iki eser, yazılışından beri özellikle İslâm âleminde zevkle ve takdirle okundu. Hatta XX. yüzyılın başlarına kadar özellikle Gülistân bir kısım İslâm ülkelerinin medreselerinde Fars dili ve edebiyatı öğrenimi için bir ders kitabı olarak da kullanıldı. Bu eserler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde de aynı maksatla kullanılmış, bu durum XX. asrın başlarına kadar devam etmiştir.

Eserde bulunan bir çok nâdir kelime, tabir ve mazmunlar ile zarif ve ince nükteler İranlı olmayanlar için olduğu kadar, bizzat İranlılar için de anlaşılması güç bir mahiyet arzeder. Bu güçlük tabiatıyla İranlı olmayanlar için daha çoktur. Hem bundan dolayı hem de medreselerde okutulması sebebiyle eskiden beri Bostân'a dair diğer dillerde olduğu gibi bir çok Türkçe tercüme ve şerhler yazılmıştır. Bu çalışmada önce Bostân, daha sonra Türkçe tercüme ve şerhleri ile Bostân'ın daha iyi anlaşılması için yazılan Türkçe sözlük hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar kelimeler:

Türk Edebiyatı, Bostân, Tercüme, Şerh, Etki, Sözlük

Giriş

Sa'dî-i Şîrâzî, İran edebiyatının en tanınmış ve önemli simalarından biridir. Hamasette Firdevsî, kasidede Enverî, gazelde ise Sâ'dî en büyük şâir¹ sayılır². Sa'dî, Firdevsî'den sonra Fars edebiyatının en büyük şâiri olup ölümünden yedi asır geçmesine rağmen etkisi hâlâ devam etmektedir³. İran edipleri, geniş bilgi ve yüksek tefekkürü, geniş bir

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ Kilisli Rıfat Bilge, *Şeyh Sâ'dî-i Şîrâzî, Bostan ve Gülistan*, İstanbul 1984, s. 7.

² Câmî, *Baharistan* isimli eserinde bir şâirin şöyle söylediğini ifade eder: "Her ne kadar (Hz. Peygamber) "benden sonra peygamber gelmeyecektir" demişse de şiirde üç kişi peygamberdir. Evsafa Firdevsî, Kasidede Enverî, Gazelde ise Sa'dî" Mevlânâ Abdurrahmân-i Câmî, (1371), *Bahâristân*, (Hzr. Doktor İsmail Hâkimî), Tehrân 1371, s. 105.

³ Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der-İrân*, III, Tehrân 1372, s. 585-6.

araştırma ve müşâhede neticesinde insan ruhunu çok iyi bilmesi, ince bir istihzâ ile insanın bütün zaaflarını teşhir etmesi ve bilhassa cazip, samimi, ahenkli ve ruha tesir eden şiir ve nesri bakımından Sa'dî'yi Firdevsî ve Hâfız'a tercih etmişlerdir⁴. Nitekim Sa'dî, efsahu'l-mütekellimîn (konuşanların en fasih konuşanı) lakabıyla anılmaktadır⁵.

Daha çok gazel yazan Sa'dî, özellikle gazel nazım şeklinin büyük üstadı sayılır. Sa'dî'den önce kaside ön planda olup gazel ikinci sıradaydı. Sa'dî duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kaside yerine gazeli tercih etmiş ve kendisinden sonra gelen bazı şairlerin de bu türe rağbet etmesinden dolayı gazel İran edebiyatında ilk sıraya yükselmiştir. Şahların resmî törenlerinde ve saray törenlerinde söylenen kaside ise ikinci planda kalmıştır⁶. Ali Nihad Tarlan, Sa'dî'nin gazelleri hakkında şunları söyler: *Gazeliyâtı her türlü tekellüften âzadedir. Ne derece külfet ihtiyar etse hiç bir zaman lâfza, mânâya galebe edememiş; mânânın akıcı selâset ve vuzuhunu, hatta gölgeleyememiştir*⁷.

Sa'dî, özellikle her biri tamamıyla ayrı eser olmakla beraber birbirinin kardeşi olan *Gülistân* ve *Bostân* isimli eserleriyle dünyaca ün yaptı. Bu iki eser, yazılışından beri İslâm âleminde zevkle ve takdirle okundu. Ayrıca bir çok dillere tercüme edilip birçok defa basıldı ve pek çok şerhleri yapıldı. Bizde de özellikle Farsça öğrenmek isteyenler genellikle *Gülistân*⁸ ve *Bostân*'ı okuyarak başladıkları için bu iki eser birçok defa Türkçeye tercüme edilmiş ve şerhleri yapılmıştır.

Bu çalışmada önce *Bostân*, daha sonra *Bostân*'ın Türkçe tercümeleri ve şerhleri ile daha iyi anlaşılması için hazırlanan özel Türkçe *Bostân* sözlüğü hakkında bilgi verilecektir.

⁴ Ali Nihat Tarlan, *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944, s. 90.

⁵ Sa'dî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bak. Tahsin Yazıcı, "Sa'dî" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1993; Ahmet Kartal, *Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri (XI. Asırdan XVI. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebiyatı ve Fars Edebiyatının Münasebetleri)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, s. 70-113 [Basılmamış Doktora Tezi].

⁶ Pervin Şekîbâ, *Şi'r-i Fârisî ez-Âgâz tâ İmrûz*, Târîh-i Hezâr Sâle-i Şi'r-i Fârisî, Tehrân 1373, s. 123.

⁷ Ali Nihat Tarlan, *a.g.e.*, s. 90.

⁸ *Gülistân*'ın Türkçe tercüme ve şerhleri; Farsça nazireleri ve *Gülistân* için yazılan Türkçe sözlükler hakkında bilgi için bak. Ahmet Kartal, "Sa'dî-i Şirâzî'nin *Gülistân* İsimli Eserinin Türkçe Tercümeleri", *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, Ankara 2001, s. 99-126.

Bostân

Sa'dî'nin manzum eserlerinden en önemlisi hiç tartışmasız bir şaheser olan, eski nüshalarda *Sa'dî-nâme* diye geçen daha sonraları ise *Bostân* diye şöhret bulan bu eserdir. Sa'dî, muhtemelen bu eserine hiç bir isim vermemiştir. Daha sonraki dönemlerde ise *Sa'dî-nâme* yerine, Sa'dî'nin diğer meşhur eseri *Gülistan*'a anlam ve söyleyiş bakımından daha uygun düştüğü için "güzel kokulu çiçek bahçesi" anlamına gelen *Bostân* adı tercih edilmiştir⁹. Sa'dî eserini yazış sebebini, eserinin "sebeb-i nazm-i kitâb" bölümünde, dünyanın bir çok yerini gezdiğini, bir çok kişiyle görüştüğünü, gittiği her yerden bir şeyler aldığını söyledikten sonra, dostlarına eli boş dönmek istemediğini, şekerden daha tatlı olan sözlerini onlara armağan etmek istediğini¹⁰ söyleyerek açıklar.

Bostân, Sa'dî'nin ifadesiyle "kutlu bir yılın mutlu bir gününde, iki bayram arasında hayırlı tarihte; 655 tarihinde"¹¹, "Sa'dî, Ebû Bekir bin Sa'd bin Zengî zamanında yaşamış desinler diye onun adına"¹² yazılmıştır.

Yaklaşık 4000 beyit¹³ olan bu mesnevi, *Şeh-nâme* vezniyle yani *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül* vezninde yazılmıştır. Atabek Muhammed zamanında eserini tekrar gözden geçiren Sa'dî, eserine adı geçen atabekün övgüsünde birkaç beyit eklemiştir¹⁴.

Eser Sa'dî'nin ifadesiyle "on terbiye (kapısın)dan" yani bölümden meydana gelmiştir. Bunlar şunlardır: Birincisi "Adalet, tedbir; halkı gözetip Tanrıdan korkma" bölümü. İkincisi "İhsan" bölümü; bunun temelini, nimet sahibi olanlar okusunlar da Tanrı'nın lutfuna şükretsinler, diye attım. Üçüncüsü "Sevgi, sarhoşluk ve cezbe" bölümü; fakat sahte âşıkların sevgisiyle bir ilgisi yok. Dördüncüsü "Gönülsüzlüğe", beşincisi "Rıza"ya, altıncısı, "Kanaatkâr olanların vasıfları"na dair. Yedinci bölümde "Terbiye âlemi"nden, sekizinci bölümde "Sağlığa şükretmek"ten bahsettim. Dokuzuncu bölüm

⁹ Adnan Karaismailoğlu, "Bostan" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1992, s. 307-8.

¹⁰ Muhammed Alî-i Furûgî, *Külliyât-ı Sa'dî*, Müessese-i Matbuâtı Ahmed İlmî, Tehrân trhs., s. 220.

¹¹ Muhammed Alî-i Furûgî, *a.g.e.*, s. 221.

¹² Muhammed Alî-i Furûgî, *a.g.e.*, s. 221.

¹³ Zebihullah Safâ, *a.g.e.*, s. 606. Adnan Karaismailoğlu ise *Bostan*'ın yaklaşık 5000 beyit olduğunu ifade eder bak. *a.g.m.*, s. 307.

¹⁴ Zebihullah Safâ, *a.g.e.*, s. 606.

“Tövbeye, doğru yola” dairdir. Onuncusunda “Münacat” vardır ve kitap burada sona ermektedir.”¹⁵

Bostan, 10 bölümden oluşmaktadır. Sa’dî eserine “Münâcât” (s. 216-7)¹⁶ ile başlar. Daha sonra sırasıyla “Sîâyîş-i Peygamber (S.)” (s. 219-20), “Sebeb-i Nazm-i Kitâb” (S. 220-1), “Medh-i Ebû Bekr bin Sa’d bin Zengî” (s. 221-3) ve “Medh-i Sa’d bin Ebû Bekr bin Sa’d” (s. 223-5) bölümleri yer alır. Bundan sonra Sa’dî, esas bölümlere geçer. Bunlar sırasıyla şunlardır:

- Bâb-i Evvel, Der-Adl u Tedbîr u Re’y (s. 226-68)
- Bâb-i Devvum, Der-İhsân (s. 268-91)
- Bâb-i Sevvum, Der-İşk u Mestî vu Şûr (s. 292-308)
- Bâb-i Çihârum, Der-Tevâzu', (s. 309-33)
- Bâb-i Pencum, Der-Rızâ (s. 334-43);
- Bâb-i Şeşum, Der-Kanâ'at (s. 344-52);
- Bâb-i Heftum, Der-Âlem-i Terbiyet (s. 353-73);
- Bâb-i Heştum, Der-Şükr ber-Âfiyet, (s. 374-86);
- Bâb-i Nohum, Der-Tevbe vu Râh-ı Sevâb (s. 387-402)
- Bâb-i Dehum, Der-Munâcât vu Hatm-i Kitâb (s. 403-8).

Yukardaki tasniften anlaşılacağı gibi, Sa’dî bu eserini dokuz bölüme ayırmıştır. Tamamiyle sun’î ve şâirâne olan bu tasnif kesin bir nitelik de taşımaz. Aşk bölümünde bulanabileceği tahmin edilen bir hikâyeye, rahatlıkla başka bir bölümde yer alır¹⁷. Bu bölümler çeşitli hikâyelerden ve konuşma (goftâr)lardan meydana gelir. Bunların uzunluğu ve kısalığı farklı olup bazen bir hikâyenin içinde başka bir hikâyenin de anlatıldığı olur. Konuşmalar ise ekseriyetle didaktiktir. Sa’dî anlattığı hikâyelerde vermek istediği mesajı verdikten sonra, nasihate başlar ve çeşitli telkinlerde bulunur.

Sa’dî, tamamıyla eğitici bir fonksiyona sahip olan bu eserinde anlattığı hikâyeleri ya çeşitli kaynaklardan derlemiş ya başkalarından duyduğu rivayetlerle edindiği bilgi ve tecrübelerini hikâyeleştirmiş ya

¹⁵ Muhammed Ali-i Furûgî, *a.g.e.*, s. 220; Hikmet İlaydın, *Sadi, Bostan*, İstanbul 1992, s. 11.

¹⁶ Parantez içersindeki sayfa numaraları, Muhammed Ali Furûgî tarafından hazırlanan *Külliyât-ı Sa’dî*’de yer aldığı yerleri göstermektedir.

¹⁷ Hikmet İlaydın, *a.g.e.*, s. III.

da bizzat şahit olduğu olaylardan yazmıştır. Sa'dî bu hikâyeleri anlatırken sade, çekici ve anlaşılır bir üslûp kullanmış, yer yer tarihî şahsiyetlerden de bahsetmiştir. Teşbih ve istiarelerinde gerçekçi olmaya özen gösteren Sa'dî, adalet, siyaset, yöneten-yönetilen münasebetleri, iyi ve kötü ahlâk, Allâh'a karşı kulluk, terbiye, aşk, muhabbet vb. konuları eğitici ve öğretici bir şekilde işlemiştir¹⁸.

Klâsik şâirlerimizin *Bostân*'ı şiirlerinde kullandıklarını görmekteyiz. Helâkî, sevgilinin ne zaman *Bostân* okusa, gönül gülşeninden binlerce feryat ettiğini söyler¹⁹:

Açar Helâkî gülşen-i dilden hezâr zâr
Ol serv-i nâz-pîşe kaçan *Bûstân* okur

BOSTÂN'IN TERCÜME VE ŞERHLERİ

Bostân'ın Tercümeleri

Mes'ûd bin Ahmed, Ferheng-nâme-i Sa'dî

Bostân'ın Türkçe'ye bilinen ilk tercümesi, Hoca Mes'ûd bin Ahmed tarafından manzum olarak 755/1354 yılında *Bostân*'dan müntehab olarak tercüme edilen 1073 beyitlik *Ferheng-nâme-i Sa'dî*'dir. Hoca Mes'ûd, eserinin "Sebeb-i Tercüme-sâhten ve Ta'yîn-i Târih" bölümünde sözün öneminden bahsettikten sonra, fikrinin canlanması ve kaygısının dağılması için Sa'dî tarafından yazılan *Ferheng-nâme*'yi okuduğunu, *Bostân*'dan seçilmiş çeşitli öğütleri ihtiva eden bu eseri Türkçe'ye çevirmek isteğinin kendisinde oluştuğunu belirterek eseri yazma sebebini belirtir:

Biraz fikir öğüm dirilsün diyü
Tagılmağıçun hâtırumdan kayu
Okıdımdı *Ferheng-nâme* sözün
Ki Sa'dî düzübdür pes ansuzın
Öğüme düşegeldi didüm hele
N'ola bu dahı Türkiye ger gele
Ki *Bostân* içinden dirilmiş durur
Delim hoş öğütler virilmiş durur
Şu resme ki her kim ala okıya

¹⁸ Adnan Karaismailoğlu, a.g.m., s. 307.

¹⁹ Cemal Kurnaz, *Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine*, Ankara 1990, s. 127.

Eli varmaya kim elinden koya
 Bu endîşeye gönlümü bağladum
 Olasını oranladım çağladum²⁰

Hoca Mes'ûd yaptığı tercümenin basit bir çeviri olmadığını, sözüne başkalarının sözünden katmadığını, sözünü direkt eserin kendisinden aldığını belirterek inanmayanların eserin orijinali ile mukayese ederek çektiği emeği ve neticede ortaya çıkan tercümenin değerini görmesini ister:

Anuñ degme bir beytine tercüme
 Düzüp sürmedüm yâd sözi harcumâ²¹
 İy sözi bilen inanmazısañ sına
 Mukâbil getür imdi Tatcasına
 Göresin ki eyle midür didigüm
 Belüre ne deñlü emek yidigüm
 Ki her beyti yirlü yirince dürüst
 Nite Tatcadan Türkiye geldi cust²²

Hoca Mes'ûd, sözlerinde aslından farklı olanların da olabileceğini söyleyerek o tür yerlerde sanki yaratıcılığını kullandığını belirtmek ister:

Ger ayruksı olduyısa harf u savt
 Nite ola bir nesne ma'nîde fevt²³

Eser, şu beyitlerden anlaşılacağı gibi 755/1354 tarihinde yazılmıştır:

Şu yılda ki düzüldi işbu kitâb
 Nebî hicretünden sorılsa hisâb
 Yidiyüz ü elli beşidi itmâm
 Ki târihi yazlu tutar hâs u 'âm²⁴

Sa'dî'ye karşı büyük bir saygısının olduğunu gördüğümüz Hoca Mes'ûd, onun *Bostân* isimli eserinden intihabla oluşan *Ferheng-nâme*'yi çevirmeyi "güstâhlık" olarak nitelendirmekte ve kendisini "haddini bilmemezlikle" suçlamaktadır. Bu durumu kendisi ile Sa'dî arasında çeşitli benzetmeler yaparak şu şekilde dile getirir:

Bilürdüm şu haddüm yogıdı belî

²⁰ Kilisli Rifat-Veled Çelebi, *Şeyh Mes'ûd bin Osman, Ferheng-nâme-i Sa'dî Tercümesi*, İstanbul 1340-1342, s. 4.

²¹ Kilisli Rifat-Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. 4.

²² Kilisli Rifat-Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. 5.

²³ Kilisli Rifat-Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. 5.

²⁴ Kilisli Rifat-Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. 5.

Ki itdüm bu güstâhlığı ben velî
 Sa'âdet degül mi ki tutup boyun
 Sözi düze Mes'ûd Sa'dîleyin
 Görür 'ûd ağacını kim hoş dutar
 Üzerlik özin dahı oda atar
 Tatarî at irişmez Tâziye
 Suyınca yiler düşüben yazıya
 Şeker şerbeti gerçi kand olmaya
 Sanur mı suyunı cülâb almaya
 Eger incü girmez ise yancuga
 Heves eyler oğlan uşak boncuga
 Kişi deste bağlar olur yoncadan
 Elikdürmese gülden ü goncadan
 Benüm dahı üş buña beñzer işüm
 'Ayblamasun yadum u bilişüm²⁵

Hoca Mes'ûd şu beyitleriyle bu eserin kendisinden yâdigar kalmasını ister:

Ki benden cihânda kala yâdigâr
 Çü ben kalmayam u döne rûzigâr
 Hemîn söz kalur va'z çün ire va'd
 Kanı Sa'di vü n'oldı Bû Bekr-i Sa'd
 Olardan ki sürdi cihânda murâd
 Hikâyet kalıbdur u dahı key ad²⁶

Hoca Mes'ûd'un bu eserini gören ve ondan alıntılar yapan yegane müellif Şeyhoğlu Mustafa'dır²⁷. Şeyhoğlu Mustafa'nın *Ferheng-nâme-i Sa'dî*den alarak *Kenzü'l-küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ* adlı eserinde zikrettiği beyitler şunlardır:

El altındagınıñ gözetgil yatın

²⁵ Kilisli Rifat-Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. 5-6.

²⁶ Kilisli Rifat-Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. 6.

²⁷ Köprülüzâde Mehmed Fuâd, "*Ferheng-nâme-i Sa'dî* Yâhud Muhtasar Bostân Tercümesi, Nâzımı: Hoca Mes'ûd ve *Süheyl ü Nev-bahâr Nâzımı*: Sekizinci 'Asr-ı Hicrî Şu'arâsından Mes'ûd bin Ahmed", *Türkiyat Mecmuası*, II/1926, İstanbul 1928, 484.

Ki devrân elidür saña üstün²⁸
 İkisin dahı bile itgil hele
 Ki cerrâh urur zahm u merhem bile²⁹
 Ve ger pend ü bend eylemezise kâr
 Yaramaz ağaçdur dibinden kopar³⁰

Bu eser, *Bostân* tercümesi adı altında uzun müddet Emîrî Efendi Kütüphanesinde unutulup kalmışken³¹ ondan ilk defa Veled Çelebi Efendi, *Tercümân-ı Hakikat* ve *Servet-i Fünûn* tarafından yayımlanan özel bir nüshada neşrettiği "Edebiyât-ı İslâmiyye" isimli makalesinde bahsetmiştir. Veled Çelebi, makalesinde bu eserin yazarını Sadeddîn Mes'ûd bin Ömer Taftazânî (722-792) olarak vermiştir³². Daha sonra bu eseri neşreden Kilisli Muallim Rifat, Ayasofya Kütüphanesi'nde gördüğü bir mecmuada yer alan sekiz risaleden ikisinin Hoca Mes'ûd'a ait olduğunu belirterek, bu iki risalenin sonunda yer alan kayıtlardan hareketle *Ferheng-nâme-i Sa'dî*'nin yazarının Şeyh Mes'ûd bin Osman-ı Gülşehrî olabileceğini söylemiştir³³. *Süheyl ü Nev-bahâr*'ın Moordmann tarafından tıpkıbasımı neşredilince Muallim Rifat bu görüşünden vazgeçerek Mes'ûd bin Osman'ın o asrın ulemasından biri olduğunu, fakat *Ferheng-nâme* ve *Süheyl ü Nev-bahâr*'ın nâzımından başka birisi olduğunu kabul etmiştir³⁴.

Ferheng-nâme-i Sa'dî Tercümesi, dinî ve ahlâkî konularda öğütleri ve bunlarla ilgili hikâyeleri ihtiva eden didaktik bir mesnevîdir. Eserde, yer yer vezin aksaklıklarına rastlanmakla birlikte, eserin dili sâde ve akıcıdır³⁵. Müellif, eserini yazarken sanat endişesi olmadığından ve

²⁸ Şeyhoğlu, *Kenzü'l-küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ*, Hızr. Kemâl Yavuz, Ankara 1991, s. 71; Kilisli Rifat-Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. "Önsöz" 8. Bu beyit *Ferheng-nâme-i Sa'dî*'de 70. beyit olarak geçmektedir.

²⁹ Şeyhoğlu, *a.g.e.*, s. 89; Kilisli Rifat-Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. "Önsöz" 8. Bu beyit *Ferheng-nâme-i Sa'dî*'de 197. beyit olarak geçmekte olup I. mısra'ı şu şekildedir: İkisin karakata itgil hele.

³⁰ Şeyhoğlu, *a.g.e.*, s. 90; Kilisli Rifat - Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. "Önsöz" 8. Bu beyit *Ferheng-nâme-i Sa'dî*'de 200. beyit olarak geçmekte olup I. mısra'ı şu şekildedir: Eger pend ü bend itmeye aña kâr.

³¹ Hıfzî Tevfik, Hamâmî-zâde İhsân, Hasan 'Âlî, *Türk Edebiyatı Nümûneleri*, I, İstanbul 1926, s. 182.

³² Köprülüzâde Mehmed Fuâd, *a.g.m.*, s. 482.

³³ Kilisli Rifat - Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. "Önsöz" 10-11.

³⁴ Kilisli Muallim Rifat, "Süheyl ü Nev-bahâr'a Dâir", *Türkiyat Mecmuası*, II/1926, İstanbul 1928, s. 401, 403.

³⁵ Cem Dilçin, Mes'ûd bin Ahmed, *Süheyl ü Nev-bahâr* [İnceleme-Metin-Sözlük], Ankara 1991, 24.

topluma çeşitli öğüt ve nasihat verme amacı güttüğünden, özellikle o dönem Türkçesini kullanmaya özen göstermiştir.

Edebî yönden, müellifin diğer eseri *Süheyl ü Nev-bahâr* kadar önemli olmasa bile, İran edebiyatının tanınmış didaktik eseri olan *Bostân*'ın Türkçeye manzum ilk tercümesi olması³⁶, yazıldığı dönemin dil hususiyetlerini ihtiva etmesi ve müellifin şuurlu bir şekilde Türkçe olarak yazması bakımından da önemlidir.

Hoca Mes'ûd, *Ferheng-nâme-i Sa'dî*yi, belirli bir sistem dahilinde *Bostân*'ı tercüme ederek oluşturmamıştır. Sa'dî'nin eserindeki bâbların sayısına ve düzenine bağlı kalmış, bu bâblardan rastgele ve kendisinin hoşuna giden bölümleri seçerek onları tercüme etmiş ve eserini meydana getirmiştir. Ancak Hoca Mes'ûd, Sa'dî gibi eserini bâblara ayırıp göstermemiştir. Sadece her bâbdan çeşitli beyitleri seçip bâbların sıralanışına göre tercüme etmiştir.

Hoca Mes'ûd'un, *Bostân*'ın bölümlerinden tercüme ettiği kısımları şu şekilde gösterebiliriz:

<i>Bostân</i>	<i>Ferheng-nâme-i Sa'dî</i>
(Bâb-i Evvel)	s. 6-24, 77-292. b.ler
(Bâb-i Devvum)	s. 24-32, 293-386. b.ler
(Bâb-i Sevvum)	s. 32-39, 387-477. b.ler
(Bâb-i Çihârüm)	s. 40-46, 478-550. b.ler
(Bâb-i Pencum)	s. 46-50, 551-609. b.ler
(Bâb-i Şeşum)	s. 50-56, 610-681. b.ler
(Bâb-i Heftum)	s. 56-72, 682-880. b.ler
(Bâb-i Heştum)	s. 72-76, 881-931. b.ler
(Bâb-i Nohum)	s. 76-86, 932-1052. b.ler
(Bâb-i Dehum)	s. 86-87, 1053-1073. b.ler

Hoca Mes'ûd, eserine Sa'dî'de bulunmayan "*Sebeb-i Terceme Sâhten ü Ta'yîn-i Târih* s. 3-6/29-68b.ler" ile "*Der-Nasihat-i Mülûk ü Selâtîn* s. 6-7/69-76 b.ler" başlıklı bölümleri eklemiştir.

Hoca Mes'ûd, *Bostân*'dan tercüme ederken veya manasını yorumlarken seçtiği beyitlerin sırasına uygun bir tarzda yapmıştır. Ancak bazen sırasına uymadığı ve bazı beyitleri takdim-tehir yaparak

³⁶ Hasibe Maznoğlu, "Türk Edebiyatı, Eski" Mad., *Türk Ansiklopedisi*, XXXII, İstanbul 1982, s. 91.

tercüme ettiği görülmektedir. Bu çeşit tercüme, beyitlerin *Bostân*'daki sırasına uyularak yapılan tercümeyle oranla daha azdır.

Hoca Mes'ûd, eserini oluştururken özellikle *Bostân*'dan hoşuna giden ve beğendiği kısımları aldığı ve kendisine göre uygun yerlere yerleştirdiği için ekseriyetle aldığı beyitler arasında bazen çok fazla aralıklar olduğu görülmektedir. Hoca Mes'ûd, *Bostân*'dan seçtiği bölümleri Türkçeye aktarırken ekseriyetle seçtiği bölümlerin ve beyitlerin manalarını göz önünde bulundurmuş ve onu daha güzel bir şekilde yazma gayreti göstermiştir. Hoca Mes'ûd'un tercüme ettiği bazı beyitlerin oldukça güzel ve parlak olduğu müşahede edilmektedir.

Hoca Mes'ûd, eserini yazarken mümkün olduğu kadar Arapça ve Farsça kelime kullanmaktan sakınmış ve ekseriyetle Türkçe kelime kullanmaya gayret göstermiştir. Bazı beyitleri ile mısralarında Türk nazmı ile Türk halkının edasının rahatlıkla hissedilmesi Hoca Mes'ûd'un bu gayretini teyid etmektedir.

Hoca Mes'ûd, geniş halk kitlelerine ulaşmak için kendi dönemine göre sanatkârane kaleme aldığı *Ferheng-nâme-i Sa'dî* isimli eserini, o günkü Türkçenin imkânlarıyla oluşturmuş ve Türkçe kelimeleri kullanmaya büyük titizlik göstermiştir. Hoca Mes'ûd, sadece Türkçe kelimelerden oluşan yaklaşık 58 beyit ve 268 mısra yazmıştır. Birçok beyit ve mısrada ise yabancı kelime olarak sadece Farsça *çü, ki, ger, eger* gibi, Arapça *ve* gibi edat ve bağlaç kullanmıştır:

Hoca Mes'ûd eserinde yaklaşık olarak 10784 tane kelime kullanmıştır. Bu kelimelerin yaklaşık 7595 tanesi Türkçedir. Bu bütün kelimelere göre %70.42'lik bir orana sahiptir. Diğer kelimelerin oranlarını ise şöyle belirtebiliriz: Yaklaşık olarak 1467 tane Arapça kelime kullanılmış olup oranı %13.60; 1715 tane Farsça kelime kullanılmış olup oranı %15.90 ve 7 tane Yunanca ve Sanskritçe kelime kullanılmış olup bunun oranı ise %0.06'dır. Burada şunu da belirtelim ki, özellikle Farsça kelimelerin büyük çoğunluğu *çü, ki, hem, hemîn, çî...* gibi edatlardır. Eğer bu tür kelimeleri göz önünde bulundurmazsak bu oran daha da aşağıya düşer.

Görülüyor ki, Anadolu insanını manen aydınlatmak, onlara çeşitli konularda bilgi ve nasihat vermek düşüncesinde olan Hoca Mes'ûd geniş halk kitlelerine ulaşmak için o günkü Türkçe'nin imkânlarını kullanarak eserini yazma gayretindedir. Hoca Mes'ûd sıkıştığı ve

mecbur kaldığı yerlerde Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmaktan da çekinmemiş, oldukça sâde ve akıcı bir Türkçe kullanmıştır³⁷.

Ferheng-nâme-i Sa'dî Tercümesi, Kilisli Rifat ve Veled Çelebi tarafından yayımlanmıştır³⁸.

Ferheng-nâme-i Sa'dî Tercümesi'nin yazma nüshaları:

1. Millet Kütüphanesi Nüshası, Nu. 300
2. Kopenhag Krallık Kütüphanesi Nüshası
3. Manisa Muradiye Kütüphanesi Nüshası, Nu. 1856, 1-33. varaklar
4. İstanbul kitapçılarından Nasrullah Efendi'nin oğlu Rıza Efendideki bir mecmuada Köprülü'nün gördüğünü söylediği nüsha³⁹
5. Köprülü'nün İsmail Hikmet Ertaylan'da olduğunu bildirdiği nüsha⁴⁰

Za'îfî, *Bâg-ı Behişt*

XVI. asır şâirlerinden Kırtovalı Za'îfî tarafından kaleme alınan bu mesnevî, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Nüshası, ketebe kaydına göre Za'îfî tarafından; Bibliotheque Nationale Nüshası, Pervâne bin Abdullah el-Efencî el-Maltavî tarafından; Halıcılar Müzesi Nüshası ise Mustafa bin İbrâhîm tarafından istinsâh edilmiştir. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Nüshası'nın ilk eseri olup 56b varagında son bulur⁴¹.

Za'îfî, eserinin *Der-Sebeb-i Telîf-i Kitâb-ı Bâg-ı Behişt* bölümünde İznik Medresesinden azledildikten sonra, *Bostân-ı Nesâyih* isimli eserini yazdığını:

Ol esnâda *Bostân-ı Nesâyih* nazm
İdüp kıldum ehline zîbâ bezm⁴²

³⁷ *Ferheng-nâme-i Sa'dî* ile *Bostân*'ın mukayesesi için bak. Ahmet Kartal, *a.g.e.*, s. 469-89.

³⁸ Kilisli Rifat - Veled Çelebi, Şeyh Mes'ûd bin Osman, *Ferheng-nâme-i Sa'dî Tercümesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340-1342.

³⁹ Fuad Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 176 [Dipnot 1].

⁴⁰ Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 177 [Dipnot 1]. Ayrıca bu nüshalar hakkında geniş bilgi için bak. Cem Dilçin, *a.g.e.*, s. 25-26.

⁴¹ Kâmil Akarsu, *Rumelili Za'îfî, Hayatı, San'atı, Eserleri ve Divânından Seçmeler*, İstanbul 1993, s. 27.

⁴² Mehmet Emin İnan, *XVI. Asır Şâirlerinden Zaif ve Bâg-ı Behişt Mesnevisi (1154 Beyti)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998, s. 24 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi].

söyledikten sonra, aynı dönemde *Bâg-ı Behişt* isimli mesnevîsini de yazdığını belirtir:

Bu ‘azlümde bir dahı bezm eyledüm
Ki *Bâg-ı Behişt*i yiy nazm eyledüm
Çü pür-mîverdür hâk-i ‘anber-sirişt
Anıñ-çün durur nâmı *Bâg-ı Behişt*⁴³

Ancak eserinin yarısına geldiğinde beratı gelmiştir:

Velî nısfı oldukda geldi berât
Anı kıldı ta‘kîb ra‘nâ bir at⁴⁴

Za‘îfî, eserini İznik'te, 956/1549'da tamamlamıştır:

Olup hâlî evkâtde feth-i bâb
Tamâm oldu İznikde bu kitâb⁴⁵
Mübârek gün idi hümâyûn sâl
Ki bu gevher-i nazma irdi kemâl
Tokuz yüz dahı elli altıydı tâm
Ne hoş târih oldu olup hoş tamâm
Muharremde eyyâm-ı bıyz idi hem
Ki tesvîd kıldı beyâzın kalem⁴⁶

Za‘îfî, *Bostân*'ın nazmen tercümesi olan bu eserini, *Bostân* ile aynı vezinde -fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl- kaleme almıştır. Ayrıca eser, *Bostân* gibi 10 bâba ayrılmış ve her bâbda *Bostân*'da işlenen konular sırayla tercüme edilmiştir. Za‘îfî, eserin tertibini şu şekilde belirtir:

Dışı tatlu yumuşak hurmaleyin
İçi katı açsañ çekirdek hemîn
Bu şehir-i sa‘âdet bulup ihtişâm
Pes on bâb ile sûrı oldu tamâm
Buña bâb-ı evvel durur ‘adl u dâd
İkincisine bâb-ı ihsândur ad
Üçüncisidür bâb-ı ‘ışk-ı şebâb
Tevâzu‘ durur aña dördünci bâb
Beşincisi bâb-ı rızâdur yakîn

⁴³ Mehmet Emin İnan, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁴ Mehmet Emin İnan, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁵ Mehmet Emin İnan, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁶ Mehmet Emin İnan, *a.g.e.*, s. 26.

Kanâ'atdur altıncı bâb iy emîn
 Yedincisidür terbiyet bâbı hoş
 Sekizinci bâb-ı şükürdür hamûş
 Tokuzuncıdur bâb-ı tevbe dahı
 Onuncı münâcâtdur iy ahî

Za'îfî, eserine, tevhidle başlar. Bu tevhîdden sonra Hz. Peygamberi medheden bir na't yazar. Bu na't içerisinde iki beyit ile Çihâr-yâr-i Güzin'i anar. "Der-Sebeb-i Te'lîf-i *Kitâb-ı Bâg-ı Behişt*" başlığı altında kendi hayatından da bahsederek eseri yazma sebebini açıklar. "Der-Tehzîb-i Ebvâb ve Tertîb-i Kitâb" bölümünde eserinin tertibini belirtir. Daha sonra sırayla yukarıda zikrettiğimiz bâblardaki konuları anlatır. Za'îfî'nin, giriş kısmında herhangi bir devlet büyüğüne kaside yazmamakla Sa'dî'den ayrıldığı görülmektedir.

Za'îfî özellikle bâblara başlarken, özde Sa'dî'ye bağlı kalarak genişletmiştir. *Bostân*'da geçen hikâyeleri nazmen tercüme etmiştir. Bazen eserine *Bostân*'da olmayan parçalar da ilave etmiştir.

Za'îfî, *Bostân* hikâyelerini anlatmaya başlamadan önce, bazen "Şeyh Sa'dî'nin dediğini":

Didi Şeyh Sa'dî 'aceb sergüzeşt
 Ki seyyâh-ı bahr idi vü berr ü deşt⁴⁷

bazen "Sa'dî'nin işittim dediği yerde, kendisinin işittiğini":

Şenîdem ki dârâ-yi ferruh-tebâr
 Zi-leşker cudâ mând rûz-i şikâr⁴⁸
 İşitdüm ki Dârâ-yı zerrîn-kabâ
 Çıkup sayda leşkerden oldu cüdâ⁴⁹

bazen de "Sa'dî'nin işittim dediği yerde, hikâyette var" söylediği görülmektedir:

Şenîdem ki fermân-dihî-i dâdger
 Kabâ dâştı her du rûy âster⁵⁰
 Hikâyetde var buyruk ehli bir er

⁴⁷ Mehmet Emin İnan, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁸ Muhammed Alî-i Furûgî, *a.g.e.*, s. 238. Tercümesi: "İşittim: Asıl hükümdar Dârâ bir av günü askerden uzak düşmüştü" Hikmet İlaydın, *a.g.e.*, s. 41.

⁴⁹ Mehmet Emin İnan, *a.g.e.*, s. 57.

⁵⁰ Muhammed Alî-i Furûgî, *a.g.e.*, s. 236. Tercümesi: "İşittim ki âdil bir hükümdar her iki yüzü astandan yapılmış bir kaftan giyermiş." Hikmet İlaydın, *a.g.e.*, s. 39.

Bir ester iki yüzi kaftan giyer⁵¹
Za'îfi'nin *Bostân*'da kullanılan kâfiyeyi aynen eserinde kullandığı da görülmektedir:

To hem kerden ez-hukm-i dâver me-pîç
Ki kerden ne-pîçed zi-hukm-i to hîç⁵²
Yüzün hükmi hâkimden eyleme pîç
Ki dönmeye hükminden il yüzi hîç⁵³

Bâg-ı Behişt'in ilk 1154 beyti Mehmet Emin İnan tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır⁵⁴.

Eserin Nüshaları:

1. Topkapı Sarayı Kütüphanesi (Revan Köşkü), Nu.: 822. *Bâg-ı Bihîşt* bu nüshada 2b-56 varakları arasında yer almaktadır.
2. Bibliotheque Nationale, Supplement, T. 572.
3. İstanbul Hat Sanatları Müzesi, Nu. 840.
4. Halıcular Müzesi.

Kilisli Rifat Bilge, *Bostan*

Günümüzde Türkçeye yapılan tercümeleler içerisinde en tanınmışlarından biri Kilisli Rifat Bilge'nin eseridir. Eserin başında *Bostân*'a ait kısa bir önsöz vardır. Eser mensur ve serbest olarak tercüme edilmiştir. Mütercim, tercümenin bazı yerlerini genişletmiştir. Özellikle bu tür yerler, tercümeden ziyade geniş izahı hissettirmektedir. Bu tercüme 1942 yılında İstanbul'da neşredilmiştir⁵⁵. *Bostan* tercümesi, 1984'te ise *Gülistân* tercümesi ile birlikte yayımlanmıştır⁵⁶.

Niğdeli Hakkı Eroğlu, *Bostan Tercümesi*

⁵¹ Mehmet Emin İnan, *a.g.e.*, s. 55.

⁵² Muhammed Ali-i Furûgî, *a.g.e.*, s. 225.

⁵³ Mehmet Emin İnan, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁴ Mehmet Emin İnan, *XVI. Asır Şâirlerinden Zaîf ve Bâg-ı Behişt Mesnevisi (1154 Beyti)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]

⁵⁵ *Bostan*, (Çeviren: Kilisli Rifat Bilge), Ahmet Halit Kitabevi, Şarktan-Garptan Seçme Eserler: 25-26, İstanbul 1942. *Bostan* çeşitli tarihlerde mezkur yayınevi tarafından beş defa basılmıştır. 5. baskı 1962 tarihli. Bu tercüme İstanbul'da 1968 tarihinde Can Kitabevi tarafından *Gülistân* tercümesi ile birlikte yayımlanmıştır.

⁵⁶ Kilisli, Rifat Bilge, Şeyh Sâdî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, Can Kitabevi, İstanbul 1984.

Hakkı Eroğlu, *Bostân*'ı mesnevî şeklinde, hece vezninde (6+5) ve mealen tercüme etmiş ve *Çiçek Bahçesi* ismini vermiştir. Mütercim eserin başında Sa'dî'nin hayatı, edebî şahsiyeti hakkında kısa bilgi vermiştir. Ayrıca bu bölümde tercüme yapıldığı metodu da açıklamıştır. Mütercim, tercüme meâlen ve ahenk gözeterek yapmıştır. Eser 4138 beyittir. Bizzat mütercimin belirttiğine göre “manzumede tercüme kokusu bulunmaması için özen gösterilmiştir⁵⁷. Bu tercüme 1944 yılında yayımlanmıştır⁵⁸.

Hikmet İlaydın, *Bostan*

Günümüzde Türkçeye yapılan tercüme içerisnde en tanınmışlarından bir diğeri ise Hikmet İlaydın tarafından yapılan çeviridir. Hikmet İlaydın tarafından yapılan mensur çeviri oldukça başarılıdır. Mütercim *Bostân*'ı tercüme ederken her cümleyi, hatta her kelimeyi seçerken büyük bir titizlik göstermiştir. Bu titizlik sayesinde ortaya *Bostân*'ın akıcı, en doğru ve en güzel bir tercümesi çıkmıştır.

Bu tercüme yapılırken Südü'nin *Bostân Şerh*'indeki metin esas olarak alınmıştır. Ayrıca metinde geçen ve bugünkü nesil için müphem kalabilecek noktalara açıklık getirmek için metnin sonuna “Notlar ve Açıklamalar” kısmı ilave edilmiştir. Bu bölümde metinde çok geçen kelimeler, terimler ve deyimler açıklanmıştır.

Bu tercüme Ankara'da 1947, İstanbul'da 1950, 1967, 1975 ve 1992 tarihlerinde yayımlanmıştır.

Bostan'ın bu tercümelelerinden başka, Rahmî Efendi⁵⁹'nin⁶⁰, Kayserili İzzet Mehmed Paşa⁶¹'nin⁶² ve Mâhir⁶³'in⁶⁴ birer *Bostân* tercümeleleri vardır.

⁵⁷ Şeyh Sa'dî, (1996), *Gülistân*, (Türkçesi: Niğdeli Hakkı Eroğlu – Hazırlayanlar: Azmi Bilgin – Mustafa Çiçekler), İstanbul 1996, s. 25.

⁵⁸ Sa'dî-i Şîrâzî, *Bostan Tercümesi-Çiçek Bahçesi*, (Çeviren: Niğdeli Hakkı Eroğlu), Vilâyet Basımevi, Niğde, 1944.

⁵⁹ Rahmî Efendi'nin *Bostân tercümesi* mensur olup basılmamıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmânlı Müellifleri*, II, İstanbul 1333, s. 206). İbnülemin, Rahmî Efendi'nin *Bostan*'i tercüme değil, şerhettiğini belirtmektedir (İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, İstanbul 1988, s.1339).

⁶⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 206.

⁶¹ İzzet Mehmed Paşa *Bostân*'ı manzum olarak tercüme etmiş ve *Gonce-i Bostân* ismini vermiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 343; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, II, s. 765).

⁶² Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 343; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.* II, s. 765.

Bostân'ın Anadolu'da yapılan tercümelerinin yanında, Azerî Türkçesi ile tercüme edildiği de görülmektedir. Bu tercüme şunlardır:

Seyyid Zergâr, *Mîzânü'l-adâlet*

Seyyid Zergâr, *Bostân*'ın yaklaşık dörtte birini manzum ve *Bostân* ile aynı vezinde, 1912 tarihinde tercüme etmiştir. Bu tercüme oldukça zayıftır. Bu tercümenin en önemli tarafı *Bostân* ile aynı vezinde tercüme edilmiş olmasıdır⁶⁵.

M. Seyyidzâde, [Bostan Tercümesi]

Bostân'ı Azerî Türkçesi ile muhtasar olarak tercüme eden ikinci kişi M. Seyyidzâde'dir. M. Seyyidzâde tarafından yapılan bu muhtasar tercüme gerek kemiyet gerekse keyfiyet bakımından oldukça başarılıdır. Bu tercümenin birinci neşri 1958 yılında yapılmıştır. Bu tercümenin ikinci baskısı, birinci baskısına nazaran mündericatu itibariyle oldukça zengindir. Birinci baskısında yer almayan hikâye ve temsillerden yirmi üç tanesi ikinci baskıya dahil edilmiştir. “Şâpûr'un Hüsrev'e Mektubu”, “Faydalı Nasihat”, “Sehavetli Oğul”, “Muhabbet”, “Paltarı Yanan Güzel”, “Hakiki Aşık”, “Susuzluktan Ölen”, “Arif ve Sarhoş”, “Lokman Hakkında Hikâye”, “Gururlu Yoksul”, “Züleyha'nın Aşkı”, “Sarhoşluk Belâsı” bunlardandır⁶⁶.

Abbâs-ı Büzürgemîn, *Sa'dî'nin Bostanı*

Bostân üçüncü defa ve muhtasar olarak Azerî Türkçesine Abbâs-ı Büzürgemîn tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir. Mütercim, *Bostân*'ın giriş bölümünden sadece “sebeb-i nazm-ı kitâb” bölümünü tercüme etmiş, diğer manzumeleri ise çıkartmıştır. *Bostân*'ın onuncu bölümü olan “Der-münâcât u Hatm-i Kitâb” kısmını tamamen çıkartmıştır. Diğer dokuz bâbı ise bazı hikâye ve temsilleri çıkararak tercüme etmiştir. Mütercimin *Bostân*'ı tercüme ederken aslına bağlı kaldığı görülmektedir.

⁶³ Mâhir, *Bostân*'ı manzum olarak tercüme etmiştir. Ancak bu tercüme müsvedde hâlinde olup tanzim edilmemiştir (İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, II, s. 898).

⁶⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, II, s. 898.

⁶⁵ Sa'dî, *Sa'dî'nin Bostanı [Türkî Dilinde]*, (Tercüme Eden: Abbâs-ı Büzürgemîn), [Ekrem Cafer'in önsözü ile], Tebriz 1371, s. 9.

⁶⁶ Sa'dî, *a.g.e.*, s. 9-10.

Mütercim, *Bostân* tercümesinin sonuna Sa'dî'nin bir meşhur kasidesi, otuz beş rubaisi, otuz üç gazeli ve on dokuz kıt'asının manzum tercümesini de ilâve etmiştir.

Bostân'ın bu tercümesi 1371 tarihinde Tebriz'de yayımlanmıştır.⁶⁷

Bostân'ın Çeşitli Beyitlerinin veya Bölümlerinin Tercüme Edilmesi

Bostân'ın bazen çeşitli beyitleri ile bölümlerinin de tercüme edildiği görülmektedir. Şeyh Vasfî tarafından neşredilen *Hikemiyyât-ı İslâmiyye* adlı serinin ilk parçası *Gülistân*'dan seçilmiş mensur vecizelerle *Bostân*'dan alınmış hikemî beyitler ve bunların Türkçeye tercümesinden oluşmaktadır.

Mehmet Âkif Ersoy, "Sa'dî'den ve Hâfız'dan, Bedâyiü'l-acem" isimli makalesinde, *Bostan*'dan seçtiği bazı bölümler ile beyitleri mensur olarak tercüme etmiştir⁶⁸.

Hazım, "*Bostân-ı Sa'dî'den Nazmen Tercüme*" isimli makalesinde, *Bostân*'dan seçtiği bazı beyitleri nazmen tercüme etmiştir⁶⁹.

İhyâ'nın, *Bostân*'dan tercüme ederek oluşturduğu ve *Bâkûre* ismini verdiği küçük bir risalesi vardır. Bu risale neşredilmiştir⁷⁰.

BOSTÂN'IN ŞERHLERİ

Keşfü'z-zünûn'da *Bostân*'a Sürûrî diye meşhur Şeyh Mustafa bin Şa'bân (ö. 969/1561), Mevlânâ Şem'î (ö. 1000/1591-1592), Sûdî (ö. 1000/1591-92) ve Hevâyî-i Bursavî (ö. 1017/1608)'nin şerh yazdığı kayıtlıdır⁷¹. Bursalı Mehmed Tâhir ise, bunların dışında İsmail Hakkî-i Celvetî'nin de *Bostan* şerhi olduğunu belirtmektedir⁷².

Sûdî, Şerh-i *Bostân*

⁶⁷ Sa'dî'nin *Bostânı* [*Türkî Dilinde*], (Tercüme Eden: Abbâs-ı Büzürg-emîn), [Ekrem Cafer'in önsözü ile], Tebriz 1371.

⁶⁸ Mehmet Âkif Ersoy, "Sa'dî'den ve Hâfız'dan Bedâyiü'l-acem", *Açıklamalı Mehmet Âkif Ersoy Külliyyatı*, V, İstanbul 1990, s. 401-12.

⁶⁹ Hazım, "*Bostân-ı Sa'dî'den Nazmen Tercüme*", *Hamiyet*, Numara: 1, 17 Nisan 1302, s. 1.

⁷⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, II, s. 695.

⁷¹ Kâtib Çelebi, *Min-Kitâbi Keşfü'z-zunûn 'An-Esâmî'l-Kütübi ve'l-Funûn*, I, (Mukaddime: Âyetullâh el-Azmî, es-Seyyid Şehâbeddîn en-Necefî el-Meraşî), Beyrut-Lübnan [Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanıp yayımlanan eserden ofset baskı], s. 244-5.

⁷² Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, I, s. 29.

Sûdî, 1006/1597 yılında, *Bostân*'a bir şerh yazmıştır. *Bostân* şerhleri arasında en tanınmış ve en meşhur şerh, Sûdî'nin yazmış olduğu bu şerhtir. Nitekim Kâtib Çelebi, Sûdî'nin şerhinin, şerhlerin en güzeli, en basiti ve tahkîke en yakın olanı olduğunu ifade etmiştir⁷³.

Sûdî, *Şerh-i Bostân*'ı, dostu Ömer Efendi adındaki bir şahsın isteği üzerine kaleme almıştır. Eserinin çeşitli yerlerinde yer alan “redd-i Şem’î”, “redd-i Sürûrî” kayıtları, bu şerhin onlardan sonra yazıldığını göstermektedir. Bu şerh, en sonunda bulunan bir şiirden anlaşıldığı kadarıyla, 2 Şevval 1006/9 Mayıs 1597 tarihinde, ramazan bayramında ve baharda tamamlanmıştır⁷⁴.

Sûdî, *Bostân*'ı şerh ederken, diğer şerhlerinde yaptığı gibi *Bostân*'daki güç meseleleri de Acem tüccarlarından ve zamanın bilginlerinden sormuştur. Ayrıca şerhinde, bazı nüsha farklarına da değinmiştir.

Sûdî'nin şerhi, İstanbul'da iki cilt olarak 1288 tarihinde basılmıştır⁷⁵. Ayrıca iki cilt halinde Farsça'ya da tercüme edilmiştir⁷⁶.

Bu şerhin bir çok nüshası vardır. Bazıları şunlardır:

Bayezit Genel Kitaplığı, Nu. 5494.

Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu kısmı, Nu. 689.

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nu. 3597.

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nu. 3691.

Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi, Nu. 3957.

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kısmı, Nu. K. 4057.

Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan H. Sultan kısmı, Nu. 276.

Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişâh Sultan kısmı, Nu. 388.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hasib Efendi Kısmı, Nu. 332.

Bayezit Genel Kitaplığı, Nu. 5793.⁷⁷

⁷³ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I: 245.

⁷⁴ Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I [Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri]*, İstanbul 1968, s. 191.

⁷⁵ Sa'dî-i Şîrâzî, Şeyh, *Şerh-i Bostan*, (Şerheden: Sûdî-i Bosnevî), Matbaa-i Âmire; İstanbul 1288.

⁷⁶ Ekber Bihruz, *Şerh-i Bûstân ber Bûstân-ı Sa'dî*, C. I-II, Tebriz 1352.

⁷⁷ Bu nüshaların tavsifi ve diğer açıklamaları için bak. Ahmet Ateş, *a.g.e.*, s. 191-2; Nazif M. Hoca, (1980), *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, İstanbul, 1980, s. 26-8.

Sürûrî, Şerh-i Bostân

Kâtib Çelebi⁷⁸, Hasan Çelebi⁷⁹, Âşık Çelebi⁸⁰, Atâ'î⁸¹, Beyânî⁸², Şemseddin Sâmî⁸³, Ahmet Rifat Efendi⁸⁴ ve Mehmed Süreyyâ⁸⁵ zikrettiği bu eserin dilini, Kâtib Çelebi, Türkçe⁸⁶, Âşık Çelebi⁸⁷ ve Hasan Çelebi⁸⁸ Arapça, Atâ'î⁸⁹ ve Mehmed Süreyyâ⁹⁰ ise Farsça olarak verir. Oysa eserin dili Kâtib Çelebi'nin belirttiği gibi Türkçedir. Hasan Çelebi, Sürûrî'nin eserlerini değerlendirirken şunları ifade etmiştir:

Mesnevî ve Bostâna ve Dîvân-ı Hâfıza ve Gülistâna 'Arabî şerhi vardır. Gerçi merhûmun mü'ellefâtı 'avâm yanında makbûl u mergûbdur. Lâkin Fârsîdân ve ehl-i 'irfân olan yârâna hâli mahfî ve mahbûb degüldür. Zebân-ı Fârsinün dekâ'ik ve nikât ve durûb-ı emsâl ve isti'mâlâtında 'aczi zâhir olduğundan gayri şerh-i lügâtta dahî 'âciz ve kâsir idügi rûşen ve bâhirdür⁹¹.

İbrahim Olgun, Hasan Çelebi'nin bu değerlendirmeleri hakkında şunları ifade etmektedir:

Hasan Çelebi'nin Sürûrî için verdiği bilgilerde kimi yanlışlar hemen dikkatimizi çekmektedir. Bir kez, sözünü ettiği çeviri ve açıklamalar Arapça değil, Türkçedir. Sonra bu denli eleştiride de pek haklı sayılmaz. Ancak, Sürûrî çeviride metnin daha çok çıplak anlamını vermiştir. Fazlaca ayrıntılara ve yorumlara girmemiştir. Bu da yo-

⁷⁸ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 244.

⁷⁹ Hasan Çelebi, *Kınalı-zade, Tezkiretü's-şuarâ*, (Hzr. İbrahim Kutluk), I, Ankara 1989, s. 460.

⁸⁰ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'ara [İnceleme - Tenkitli Metin]*, (Hzr. Filiz Kılıç), II, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara [Basılmamış Doktora Tezi], s. 524.

⁸¹ Nev'izâde Atâ'î, *Hadâ'iku'l-hakâyık fi-Tekmiletî's-şakâyık, Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, (Hzr. Abdülkadir Özcan), II, İstanbul 1989, s. 25.

⁸² . Beyânî, Mustafa bin Carullah, *Tezkiretü's-şuarâ*, (Hzr. İbrahim Kutluk), Ankara 1997, s. 119.

⁸³ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, IV, Ankara 1996, s. 2558.

⁸⁴ Ahmed Rifat Efendi, *Lügat-i Târihiyye ve Coğrâfiyye*, IV, İstanbul 1299-1300, s. 34.

⁸⁵ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, İstanbul 1311, s.12.

⁸⁶ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 244.

⁸⁷ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 524.

⁸⁸ Hasan Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 460.

⁸⁹ Nev'izâde Atâ'î, *a.g.e.*, II, s. 25.

⁹⁰ Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, III, s. 12.

⁹¹ Hasan Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 460.

rumlara büyük önem veren eskileri doyurmamaktadır. Aslında Farsçadan çeviri ya da şerh yapan yazarlar genellikle çağdaşları ya da kendilerinden sonra gelenler tarafından beğenilmemişlerdir. Bunda doğuda gerçek eleştiri geleneğinin kurulamamış olmasının payı büyüktür⁹².

Nüshası

Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi Nu. 2528

Şem'î, Şerh-i Bostân

Kâtib Çelebi⁹³, Atâ'î⁹⁴, Mehmed Süreyyâ⁹⁵ ve Mehmed Tâhir⁹⁶'in zikrettiği bu eser hakkında eski kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

Şem'î çağdaşı Sürûri'ye göre daha çok beğenilmiş ve sevilmiş olmasına rağmen eleştirilerden yine de kurtulamamıştır⁹⁷.

Nüshaları:

Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 3956

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kısmı Nu. 2771 [Millî Kütüphane Mikrofilm Arşivi, MFA (A) 2252].

Hevâyî-i Bursevî, Şerh-i Bostân

Kâtib Çelebi⁹⁸, Hasan Çelebi⁹⁹, Belîğ¹⁰⁰, Beyânî¹⁰¹, Şemseddin Sâmî¹⁰² ve Mehmed Tâhir¹⁰³'in zikrettiği bu eser hakkında *Gülistân*'ı da kasederek Hasan Çelebi: *Gülistân ve Bostânı gereği gibi şerh idüp şürehâdan Sürûri ve Şem'inün kelâmını şâhid-i zür gibi cerh idüp Gülistân-ı ma'ârif ve Bostân-ı letâ'ifde envâ'ı müzeyyen ve münakkaş*

⁹² İbrahim Olgun, "Türkçe Sadi ve Hafız Çevirileri", *Türk Dili, Çeviri Sorunları Özel Sayısı*, Sayı: 322, Ankara, 1978, s. 119.

⁹³ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 244.

⁹⁴ Nevîzâde Atâ'î, *a.g.e.*, II, s. 332.

⁹⁵ Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, III, s. 170.

⁹⁶ Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, s. 258.

⁹⁷ İbrahim Olgun, *a.g.m.*, s. 120.

⁹⁸ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, s. 245.

⁹⁹ Hasan Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 1068.

¹⁰⁰ İsmail Belîğ –Bursalı, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, (Hrz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Ankara 1998, s. 521.

¹⁰¹ Beyânî, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁰² Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, VI, s. 4767.

¹⁰³ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, s. 488.

*bir çarh-ı felek tarh-ı binâ eylemişdür*¹⁰⁴, Beliğ, *Merhûm-ı mezbûrun âsâr-ı celîlesinden Gülistân ve Bostân-ı Şeyh Sa'dî'ye şerh idüp şurrâhdan Sürûrî ve Şem'înün kelâmını şâhid-i zûr gibi red ve cerh itmişdür*¹⁰⁵, Beyânî, *Gülistân ve Bostânı latîf şerh idüp sâ'ir şurrâhını cerh itmişdür*¹⁰⁶, Şemseddin Sâmî *Sa'dînin Gülistân ve Bostânını şerh idüp, Şem'î ve Sürûrîyi cerh ve tezyîf itmişdür*¹⁰⁷ ve Mehmed Tâhir *Gülistân ve Bostânı şerh ederek icâb eden yerlerde Şem'î ve Sürûrîyi tenkîd etmiştir*¹⁰⁸ değerlendirmelerini yapmışlardır.

Görüldüğü gibi kaynaklarda Hevâî'nin *Bostân*'ı iyi şekilde şerhettiği ve şerhinde çağdaşları Şem'î ve Sürûrî'yi eleştirdiği kayıtlıdır. Kâtib Çelebi'nin “şerhlerin en güzeli” olarak Sûdî'nin şerhini belirtirken, İbrahim Olgun makalesinde “Kâtib Çelebi onu *Bostân* yorumcularının en iyisi olarak¹⁰⁹ Hevâî'nin şerhini belirttiğini ifade etmiştir.

Bostân'ın Tazmin Edilmesi

Bostân'da geçen bazı beyitlerin tazmin edilerek kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim Hazînî, Ahmed Yesevî'nin hayatı, şahsiyeti, menkabeleriyle kurucusu olduğu Yeseviyye tarikatının tarihi, âdâb ve erkânı hakkında Sultan Murâd'ın emriyle yazdığı *Cevâhiru'l-ebrâr min-Emvâci'l-bihâr*¹¹⁰ isimli eserinde, *Bostân*'da geçtiğini belirttiği üç beyti¹¹¹ tazmin ederek kullanmıştır¹¹².

BOSTÂN SÖZLÜĞÜ

Bostân'ın okuyucular tarafından daha iyi ve kolay bir şekilde anlaşılabilmesi için *Bostân* sözlüğünün yazıldığı da görülmektedir. Bu

¹⁰⁴ Hasan Çelebi, *a.g.e.*, II, s. 1068.

¹⁰⁵ İsmail Beliğ –Bursalı, *a.g.e.*, s. 521.

¹⁰⁶ Beyânî, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁰⁷ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, VI, s. 4767.

¹⁰⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, s. 488.

¹⁰⁹ İbrahim Olgun, *a.g.m.*, s. 121.

¹¹⁰ Cihan Okuyucu, *Hazîni, Cevâhiru'l-ebrâr min-Emvâci'l-bihâr [Yesevî Menâkıbnâmesi]*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No: 20, Kayseri 1995.

¹¹¹ Bu beyitler mealen şöyledir: Ey kardeş, hele kimin dinlediğini bir bileyim de ondan sonra sana Sema'nın ne olduğunu anlatayım. Eğer o mânâ burcundan uçmağa başlarsa, melekler bile onun geçtiği makamın altında kalır. (Fakat semâ eden) oyun, eğlence ve şaka adamıysa, (bu semadan dolayı) içindeki şeytan daha da güçlenir.

¹¹² Cihan Okuyucu, *a.g.e.*, s. 40.

tür sözlük olarak sadece müellifi bilinmeyen *Lugat-i Bostân-ı Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî* ile karşılaşmaktayız.

Lûgat-i Bostân-ı Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî

Bu eser, Sa'dî'nin *Bostân* isimli eseri için hazırlanmış bir lûgat risalesi olup müellifi ve telif tarihi bilinmemektedir. Eserin Kahire Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kısmı 2748 numarada *Lûgat-ı Bostân* adıyla kayıtlı ve 65 varak olan bir nüshası, Mehmed b. Abdullah'ın nesih hattıyla 956/1549 yılında istinsah edilmiştir. Buna göre, *Lugat-ı Bostân-ı Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî* adını taşıyan ve aynı adla kayıtlı olan bu sözlük, 956/1549 yılında veya daha önce yazılmış olmalıdır¹¹³.

Bu sözlükte, *Bostân*'dan derlenmiş Arapça ve Farsça 1200 civarında kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir. Maddelerin ilk harfleri bab kabul edilmiş ve bablar alfabetik olarak tertip edilmiştir. Ayrıca bablarda yer alan kelimeler, ilk harflerin harekesine göre tasnif edilmiştir. Kelimeler, *Bostân*'da geçtiği şekilde alınmış ve Türkçe karşılıklar satır aralarına kaydedilmiştir¹¹⁴.

Nüshaları:

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi,
İ. Saib II Nu. 1438

Kahire Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kısmı Nu. 2748

Sonuç

Sa'dî'nin *Gülistân*'dan sonra en çok şöhret kazanan ve ahlâkî ve didaktik hikâye ve nüktelerden meydana gelen *Bostân* isimli eseri, yazılışından beri İslâm âleminde zevkle ve takdirle okunmuştur. XX. yüzyılın başlarına kadar muhtelif İslâm ülkelerinin medreselerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'ndeki medreselerde de Fars dili ve edebiyatı öğrenimi için bir ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Bostân, gerek şiir sanatı gerekse dil ve kullanılan kelimeler ile mazmunlar bakımından kendine has bir özellik taşır. Bundan dolayı

¹¹³ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara 1996, [Basılmamış Doktora Tezi], s. 239.

¹¹⁴ Yusuf Öz, *a.g.e.*, s. 239.

eserde bulunan bir çok nâdir kelime, tabir ve mazmunlar ile zarif ve ince nükteler İranlı olmayanlar için olduğu kadar, bizzat İranlılar için de anlaşılması güç bir mahiyet arzeder. Bu güçlük, tabiatıyla İranlı olmayanlar için daha çoktur. Bu sebepten eskiden beri *Bostân*'a dair diğer dillerde olduğu gibi bir çok Türkçe tercüme ve şerhler ve sözlükler yazılmıştır. Bu çalışma neticesinde *Bostân*'ın Türkçe'ye tam olarak 7 kez tercüme ve 4 kez şerh edildiği; muhtasar olarak ise 4 kez tercüme edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca *Bostân*'ın çeşitli beyitleri ile bazı kısımlarının da Türkçe'ye tercüme edildiği görülmüştür. Bunların dışında *Bostân*'ın daha iyi anlaşılması için 1 kez Türkçe sözlük yazıldığı da müşahede edilmiştir.

“THE TURKISH TRANSLATION AND ANNOTATIONS OF SA'DI-I ŞIRAZI'S «BOSTAN»”

Abstract

*Sadi being one of the most celebrated poets of Iran, has a significant place in the world literature. Sadi's fame rests on his celebrated works called *Gülistan* and *Bostan*, which were two different works though they were considered as twins. *Gülistan* was also of use in the instruction of Persian language and literature at colleges of some Muslim countries, including Ottoman Empire.*

*Some archaic words in the work however present difficulties not only to the foreign students of the work but also to Iranians. As a textbook taught at colleges mentioned above, there are several Turkish translations and interpretations of it. In this article the *Bostan* was dealt with and then its Turkish translations and annotations and a Turkish dictionary prepared to facilitate its understanding.*

Keywords

Turkish Literature, Bostan, Translation, Explanation, Effect, Dictionary.